

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

С. ПРИЙМА
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави і права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

Справедливість. Як багато в цьому слові. Чи є сьогодні щось, що є більш бажаним, ніж вона, ніж відчуття її кожним щодо себе з боку інших. Ба більше, рідко хто в змозі стати щасливим, коли до нього чинять або просто ставляться несправедливо. Справа тут у тім, що відчуття справедливості, а особливо несправедливості¹, притаманне кожному, навіть попри те, що майже ніхто не здатен вичерпно пояснити сенс цієї категорії, адже, коли справедливість виражає досягнуту для певного історичного періоду гармонійність, оптимальність людських відносин, свідомість її взагалі не фіксує [2, с. 220–221].

Однак, попри те, що справедливість є дуже складним для пізнання феноменом, а її вимоги не можна визначити однозначно (на думку Г. Радбруха, «встановити, що є справедливим, неможливо» [3, с. 25]), її дослідженням займалося чимало вчених². Так, серед сучасних науковців ця тематика докладно розроблялася Р. Алексі, Т. Алланом, З. Добош, С. Максимовим, С. Погребняком, П. Рікером, Дж. Ролзом, Г. Хартом, О. Хьоффе. Проте, що стосується розробок принципу справедливості інтерпретації права, то тут можна спостерігати певну прогалину, оскільки найбільше уваги цій засаді приділяється саме як підваліні права в цілому, а не як принципу юридичної діяльності.

Таким чином, метою цієї статті є визначення змісту справедливості в аспекті тлумачення права та взагалі її застосовності у сфері інтерпретаційно-правової діяльності, а також встановлення її основних вимог.

Почнемо з того, що ми підтримуємо загальноприйняте ставлення до справедливості як до стрижневої категорії для державно-правової сфери. Насамперед слід звернути увагу на те, що справедливість і право в багатьох мовах є спільно-кореневими словами: «*justitia*» і «*jus*» (у латинській), «*oikeudenmukaisuus*» і «*oikea*» (у фінській), «*rettferdighet*» і «*rett*» (у норвезькій), «*sprawiedliwość*» і «*prawo*» (у польській). Однак зв'язок цих двох явищ не закінчується на етимо-

¹ Як відзначає відомий американський юрист М. Селлерз, почуття справедливості виникає частіше за все у відповідь на несправедливість [1, с. 218].

² Так, лише в Україні за правовими спеціальностями у 2000-х роках було захищено три кандидатські дисертації, що мали своїм об'єктом справедливість [4; 5; 6].

логічному рівні. Ще в римському праві значну увагу було приділено справедливості як визначальній категорії в юридичній сфері, що втілюється в численні максими, присвячені справедливості: «*Lex iniusta non est lex*» (несправедливий закон не є законом), «*Justitia in suo cuique tribuendo cernitur*» (справедливість полягає у відплаті кожному за його заслугами). Загальновідомими є також слова Ульпіана, який, у свою чергу, цитує Цельса: «*Jus est ars boni et aequi/justitiae*» (право — це мистецтво добра і справедливості).

Що стосується зв'язку справедливості з державою, то він так само очевидний. І тут ми можемо згадати крилатий латинський вислів «*Justitia regnorum fundamentum*» (правосуддя/справедливість — основа держави). Тобто, погоджуючись з М. Селлерзом, будь-яка законна влада претендує на служіння розумності й справедливості. Навіть корумпована або зловмисна влада претендує на це, оскільки легітимність, яка визначається переконанням людей у тому, що влада слугує розумності й справедливості¹, значно підвищує готовність громадян підкорюватись, адже справедливість є найвищою правовою цінністю [1, с. 211].

Цікавим також є те спостереження, що тексти присяг багатьох посадовців, принаймні в Україні, містять вимогу бути справедливими. Так, при вступі на посаду присягають бути справедливими судді (ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»); у непрямій формі ідея справедливості проголошується в присязі Президента і народних депутатів. Цілком можна говорити, що вимога бути справедливими стосується також інтерпретаційної діяльності, яку здійснюють ці особи в силу наданих їм повноважень.

У конституціях зарубіжних країн так само можна знайти положення, в яких йдеться про справедливість. Так, у конституціях Іспанії (ст. 1), Румунії (ст. 1) та Македонії (ст. 8) справедливість проголошується як цінність. Справедливість як мета чи завдання держави закріплена в конституціях Греції (ст. 2), Швейцарії (ст. 2), Італії (ст. 11) та Португалії (ст. 1). І, нарешті, принцип справедливості тлумачення, хоча й у непрямій формі, конституційно відображений у Польщі (ст. 2), Узбекистані (ст. 14) як принцип державної діяльності та у Вірменії (ст. 39), Хорватії (ст. 29), Азербайджані (ч. 2 ст. 127) як принцип судочинства. А от у Конституції України безпосередня вказівка на справедливість міститься лише в тому положенні, за яким бюджетна система будується на цій zasadі при розподілі суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами (ст. 95).

У філософській літературі під справедливістю розуміється моральний принцип, що означає покарання за зло та відплату за добро; вона припускає врахування міри заслуг, тобто міри добрих справ чи, навпаки, проступків та встановлення на цій підставі міри заохочень або покарань [7, с. 368]. Також справедливість часто визначається через категорію належного. Наприклад, у Новому енциклопедичному словнику зазначено, що в загальному сенсі справедливість припускає поняття про належне, яке містить вимогу відповідності між практичною роллю людини чи соціальної групи в житті суспільства та їх соціальним становищем, між їх правами й обов'язками, діянням і відплатою, працею та винагородою, злочином і покаранням тощо [8, с. 1151]. А М. Селлерз відзначав, що відчуття справедливості стосується належного порядку в суспільстві і

¹ Цікаво, що з лат. «*legitimus*», за одним із варіантів, перекладається як «справедливий».

виникає як реакція на нечесність, утиски, експлуатацію чи будь-яке з багатьох інших злодіянь, у ході яких дехто може порушувати правила, що забезпечують членам суспільства можливість жити гідним і повноцінним життям [1, с. 218].

Намагаючись встановити значення самої справедливості, слід насамперед погодитися з тим, що в цьому разі необхідно відмовитися від точності, яка ризикує бути оманливою. Про справедливість належить говорити стримано та скромно, не мріючи вимовити останнє слово [9, с. 526, 527]. Отже, спробуємо з'ясувати, у чому ж полягає справедливість як принцип інтерпретаційної діяльності.

Ще римські юристи заклали основи справедливості у сферу тлумачення норм права. Вони вважали, що не лише в сумнівних справах потрібно давати більш справедливі та безпечні тлумачення, а й в усіх юридичних справах юстиція і справедливість мають перевагу над строгим розумінням права, тобто в разі колізії між інтерпретаційним висновком і загальноприйнятою нормою справедливості має застосовуватися остання.

У наш час це положення так само є актуальним. Як зауважує Г. Надежин, можливість, межі, правильна спрямованість впливу норми права залежать від того, як буде інтерпретована сама норма права, наскільки точно буде з'ясований її сенс. Якщо у праві допускаються різні варіанти розуміння, інтерпретація покликана встановити найбільш справедливий за даних умов шлях правового регулювання [10, с. 63]. Д. Бараташвілі з приводу цього зазначає, що принцип справедливості полягає в тому, що незрозумілу (двозначну тощо) норму права слід тлумачити в тому сенсі, в якому вона уявляється більш справедливою [11, с. 74].

Однак у цих визначеннях відбувається не встановлення змісту принципу справедливості тлумачення права, а здійснюється відсилання до загального поняття справедливості, а також закріплення вимоги, за якою справедливі тлумачення мають завжди «перемагати» у боротьбі з альтернативними інтерпретаціями.

Інший спосіб з'ясування суті справедливості обрав Г. Харт. Він встановлював її сенс за допомогою прикладів: слово «справедливий» було б слушним виразом схвалення закону, який розподіляє тягар оподаткування згідно з добробутом, а слово «несправедливий» було б доцільним, аби позначити несхвалення закону, що забороняє «кольоровому» населенню користуватися громадським транспортом або парками [12, с. 157].

І. Ільїн визначав цей принцип через встановлення його характерних особливостей, наголошуючи, що вимога справедливості полягає в тому, аби право не застосовувалося (а отже, не тлумачилося. — *С. П.*) без огляду, у сліпій байдужості чи без поблажливості до людської слабості та неосвіченості; вона, навпаки, вимагає, щоб скрізь враховувалися особисті якості суб'єктів та їхні наміри. Оскільки один і той самий висновок, що підходить до одного випадку, може бути несправедливим в іншому. Так, недостатньо визначити розмір заподіяної шкоди, важливо врахувати, наскільки такий збиток є вагомим для потерпілого [13, с. 113]. Безумовно, ця ідея цілком відповідає принципу справедливості при тлумаченні норм права.

Водночас важливо відзначити, що принцип справедливості є не лише принципом тлумачення, а й координатором при тлумаченні інших принципів. У зв'язку з цим виникає проблема розмежування понять «принципи тлумачен-

ня» та «тлумачення принципів», яке, на наш погляд, може бути відображеним на прикладі принципу справедливості найкращим чином. Так, про справедливість як принцип тлумачення йшлося вище. Справедливість же як арбітр при тлумаченні принципів є особливим механізмом, який підтримує міру рівноваги правових цінностей і одночасно є визначальним критерієм при конфлікті цих цінностей. Через це можна говорити про специфічну роль принципу справедливості серед інших загальних принципів тлумачення — бути цензором при їх реалізації й арбітром у разі суперечностей між ними. Так, на кшталт принципу справедливого судочинства, що закріплений у ст. 6 Європейської конвенції, навколо якого концентруються інші вимоги (право на доступ до правосуддя (справа «Голдер проти Об'єднаного Королівства» (1975); розумність строку судового процесу (справа «Смирнова проти РФ» (2003); обов'язковість виконання судових рішень (справа «Імобіліаре Саффі проти Італії» (1999); вмотивованість рішень (справа «Ван де Хурк проти Нідерландів» (1994) та багато інших), принцип справедливості тлумачення є визначальним щодо інших: розумності, своєчасності, обґрунтованості тощо.

Дуже важливим для характеристики принципу справедливості уявляється дослідження його вимог. Найпершою серед них, на наш погляд, є вимога неупередженості при здійсненні тлумачення права. Основи неупередженості можна знайти ще в Новому Завіті, де написано: «Я нічого не можу творити Сам від Себе. Як чую, так і суджу, і суд Мій праведний; адже не шукаю Моєї волі» (Ін. 5, 30). Сенс вимоги неупередженості також розкриває апостол Павел, який пише: якби ми судили самі себе, то не були б судимі (1 Кор. 11, 31).

У загальному вигляді під неупередженістю розуміють те, що не має заздалегідь сформованої думки [14]; відсутність необ'єктивності до будь-якого процесу, явища; справедливість [15, с. 42]. У словнику синонімів української мови безпристрасний — це об'єктивний, неупереджений, незацікавлений, безсторонній [16]. Власне, сама об'єктивність часто визначається у словниках як неупередженість, безсторонність [17, с. 534]. У зв'язку з цим не буде помилковим використання термінів «неупередженість», «об'єктивність», «безсторонність» в одному значенні.

В юридичній літературі досить багато уваги приділяється вимозі неупередженості. Так, на думку Д. Гаврилова, неупередженість особи, яка здійснює тлумачення, полягає в її внутрішній свободі від упередженості, здатності здійснювати самоконтроль, формулювати для себе й долати сумніви, пов'язані з необхідністю уникнення односторонності в дослідженні й оцінці обставин справи [18, с. 127–128]. Р. Ципеліус наголошує, що задля того, аби бути неупередженим, суддя не повинен ані безпосередньо, ані опосередковано бути пов'язаним з інтересами тих, чюю долю він вирішує, крім того, він не повинен зазнавати впливів, що можуть зашкодити його нейтральності [19, с. 207].

Р. фон Іеринг розглядає неупередженість у тому сенсі, що суддя повинен сприймати сторони, котрі виступають перед ним, не як певних осіб, а як абстрактні типи, маски (позивач і відповідач); суддя бачить лише маску, а не індивіда, який ховається під нею [20, с. 333]. У свою чергу, суддя також має дистанціюватися від себе як від конкретної людини, ніби піти з буденного життя при здійсненні правосуддя. З цією метою в багатьох правових системах суддя одягає мантію та перуку Однак уявляється, що перша частина вимоги неупередженості судочинства не стосується тлумачення, оскільки інтерпретатор «має

справу» з юридичною нормою, а не з певними суб'єктами, тоді як суддя працює насамперед з людьми. А от друга ідея цілком застосовна у сфері тлумачення права, адже інтерпретаторові належить ніби зректися себе, свого «Я», відкинути власні емоції й уподобання при здійсненні інтерпретаційної діяльності.

З усього зазначеного вище можна зробити висновок, що вимога неупередженості наповнюється змістом через два своїх аспекти: 1) зовнішній, який полягає в тому, що інтерпретатор має залишатися осторонь будь-яких подій і впливів, що можуть змінити його ставлення до норми, яку він тлумачить або має тлумачити; 2) внутрішній, який має прояв у тому, що інтерпретатор повинен вести постійну боротьбу з власними емоціями, уподобаннями, настроями, переконаннями, звичками тощо. Цей поділ є умовним, адже дуже часто саме зовнішні фактори формують суб'єктивне ставлення інтерпретатора до певних явищ навколишньої дійсності. Проте ми вважаємо, що виокремлення та розкриття двох зазначених зрізів дозволить досягнути природу засади неупередженості повніше.

Слід відмітити, що гносеологічним корінням неупередженості є природна людська звичка робити передчасні висновки на підставі ознайомлення з недостатньо вивченою проблемою. Як зазначає В. Бернхем, кожному з нас властиве природне прагнення впорядкувати ту хаотичну інформацію, яку ми чуємо. Крім того, кожному з нас притаманне бажання бачити те, що ми хочемо чи сподіваємося побачити [21, с. 85]. З іншого боку, неупередженість має аксіологічну основу, тобто певну власну зацікавленість, оскільки людині властиво діяти у своїх інтересах, хоча від інтерпретатора завжди очікують неупередженості, через що його діяльність наповнюється сенсом. Г. Радбрух з приводу цього зазначає, що ми зневажаємо пастора, який проповідує всупереч власним переконанням, але шануємо суддю, який всупереч своїм правовим почуттям не поступається вірності закону [3, с. 14].

Необхідно також сказати про наслідки відсутності неупередженості. Так, у ст. 27 КАС України зазначається, що суддя відводиться, якщо він прямо чи опосередковано заінтересований в результаті розгляду справи або за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості. А у справах «Нортгьєр проти Нідерландів» та «Хаусхільдт проти Данії» Європейський суд визначив, що будь-який суддя, щодо безсторонності якого існують законні сумніви, має вийти зі складу суду [22, с. 48]. Уявляється, однак, що ця вимога стосується лише суб'єктів офіційної інтерпретації. А от при неофіційному тлумаченні такі суворі наслідки неприпустимі, адже ніхто не може позбавити особу права на власну думку, котре знайшло своє закріплення в ст. 34 Конституції України. У цьому разі інтерпретатор має лише пам'ятати, що здійснення тлумачення на догоду тенденціям і людям тягне за собою його відволікання від основної мети тлумачення, зменшення його пізнавального потенціалу, викривлення отриманих висновків та знецінення ідеалу «чистоти» його розуму.

Цікавим також є питання щодо статусу вимоги неупередженості. Так, деякі правознавці [18, с. 127; 23, с. 105] надають їй статусу окремого принципу, відокремлюючи його від принципу справедливості. Відповідно до іншого погляду, принцип справедливості та неупередженості є єдиною керівною основою (п. 9 ч. 1 ст. 7 Бюджетного кодексу України). Згідно з третьою точкою зору, неупередженість є складовою частиною принципу справедливості, оскільки в будь-якому разі упередженість суб'єкта потягне за собою порушення принципу спра-

ведливості [24, с. 72]. Уявляється, що остання думка є найбільш точною та відображає дійсний порядок співвідношення цих двох явищ; і до того ж вона дозволяє не «примножувати сутності» без зайвої потреби. Наприклад, згідно зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод вимога справедливості суду традиційно включає вимогу неупередженості (безсторонності) суду. Правова позиція Європейського суду з прав людини щодо цієї ідеї сформульована у справі «П'єрсак проти Бельгії» (1982). На думку Суду, неупередженість включає суб'єктивні й об'єктивні елементи. Перевірка на суб'єктивну неупередженість полягає в з'ясуванні особистих переконань того чи іншого судді в конкретній справі. Об'єктивна неупередженість вимагає наявності в судді достатніх гарантій, що виключають будь-які обґрунтовані сумніви в його безсторонності. Ці сумніви виникають у таких випадках: виконання однією особою різних судових функцій на різних стадіях судового розгляду; підтримання суддею позасудових відносин з однією із сторін тощо. Конституційний Суд України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 р. також відмітив, що справедливе застосування норм права — це передусім недискримінаційний підхід, неупередженість [25].

Разом з цим потрібно мати на увазі, що, хоча неупередженість і є вимогою принципу справедливості, проте справедливість не обмежується нею. Як зазначалося вище, інша важлива ідея справедливості полягає в тому, аби не тлумачити правовий акт у відриві від конкретної ситуації, без урахування всіх обставин, в тому числі й конкретних осіб та їх становища. Справедливість є взяттям до уваги індивідуальності осіб та відносин [26, с. 61], а індивідуалізація є душею справедливості [19, с. 173]. Тут на перший погляд є суперечність між цими двома вимогами, проте вони будуть конфліктувати лише тоді, коли інтерпретатор почне шукати своєї вигоди чи симпатизувати одній із сторін при «поглибленні» до суті справи. А якщо він звертатиме увагу на всі найдрібніші подробиці справи й особливості статусу певної особи і дивитиметься на ситуацію об'єктивно та беземоційно, то йому вдасться уникнути означеної суперечності.

При характеристиці вимог принципу справедливості інтерпретації норм права слід, на наш погляд, звернутися до поширеного у філософській думці виокремлення формального, змістовного та процедурного аспектів справедливості.

Так, основна ідея *формальної справедливості* полягає в тому, що до однакового слід ставитися однаково чи, як зазначає Г. Харт, головною заповіддю справедливості є трактування однакових випадків однаково, а різних — по-різному [12, с. 158]. У зв'язку з цим можна говорити про необхідність виділення в межах принципу справедливості вимоги одноманітності тлумачення. Цей імператив своїм корінням сягає ще давньоримського права, де можна знайти таке положення: *Leges cum omnibus semper una atque eadem voce loquuntur* (закони звертаються до всіх одним і тим самим голосом). Логічним є те, що в однакових випадках і тлумачити ці закони слід однаково. Подібні твердження поширені й у наш час. Так, Г. Радбрух зазначає, що закон має тлумачитися та застосовуватися в одному сенсі [3, с. 29]. На цьому положенні ґрунтують свою діяльність органи судової гілки влади. Наприклад, в Іспанії очікується численне звільнення членів баскської радикальної організації ЕТА внаслідок визнання Європейським

судом з прав людини у справі «Дель Ріо Прада проти Іспанії» (2013) «доктрини Паро»¹ такою, що порушує права людини.

На наш погляд, вимога одноманітності у сфері тлумачення полягає у використанні всього інтерпретаційного інструментарію в однаковій площині за допомогою тих самих засобів. За однакових обставин, з того самого питання інтерпретатору необхідно застосовувати подібні методи для досягнення своєї мети. Крім того, імператив одноманітності реалізовується через накопичення інтерпретаційного досвіду застосування принципів, передання відповідної інформації від одного інтерпретатора до іншого, від одного покоління (складу) суб'єктів інтерпретаційної практики до іншого. Тож, тлумачення правових норм буде одноманітним (а отже, і справедливим), якщо інтерпретатори дійдуть однакового розуміння змісту норм, що тлумачаться. Скажімо, якщо певний інтерпретатор, особливо авторитетний, вже витлумачив цю чи подібну норму права, перебуваючи при цьому в аналогічній обстановці, то вочевидь корисним буде звернутися до результату², що ним досягнутий.

Таким чином, вимога одноманітності належить більшою мірою до офіційного тлумачення, на чому наголошує і Г. Надежин [10, с. 46], тому що висновки офіційного інтерпретатора (чи то обов'язкові, чи то переконливі) є результатом діяльності уповноваженої особи як фахівця з відповідного питання. Утім від неї не можна відмовлятися і при неофіційній інтерпретації.

У зв'язку з цим одноманітність слід розглядати з двох точок зору:

а) як одноманітність у діяльності одного і того самого інтерпретатора, тобто пов'язаність своїми попередніми висновками. Ця вимога рівною мірою стосується як офіційного, так і неофіційного тлумачення, оскільки інтерпретатор має бути зацікавленим в економії часу та інтелектуальних сил, а найоптимальнішим у цьому разі буде використання саме власного позитивного досвіду. Водночас, що стосується суб'єктів офіційної інтерпретації, то дотримання своїх раніше ухвалених рішень є не правом, а законодавчо встановленим обов'язком. Так, відповідно до ч. 2 ст. 150 Основного Закону України³, рішення Конституційного Суду України (КСУ) є остаточним, тобто ні цей самий, ні наступний склад суду не може його перетлумачити, адже це суперечитиме відомій ще римському праву забороні висловлюватися всупереч власному слову чи вчинку (*non concedit venire contra factum proprium*).

Однак інколи офіційні інтерпретатори не додержуються цього стандарту. Наприклад, КСУ в своїй Ухвалі від 05.02.2008 р. № 6-у/2008 відзначив, що його повноваження не поширюються на наступний конституційний контроль за законом, яким вносяться зміни до Конституції України, що набрав чинності, а в Рішенні від 26.06.2008 р. № 13-рп/2008 постановив, що саме він повинен здійснювати такий контроль і щодо закону про внесення змін до Конституції України після набрання ним чинності [27, с. 6]. Переінтерпретації відомі й

¹ Доктрина, ухвалена Верховним судом Іспанії в 2006 р., відповідно до якої особи, засуджені за здійснення терористичної діяльності, не можуть бути звільнені достроково.

² Слід наголосити, що вимога одноманітності інтерпретації стосується насамперед результату, а не процесу тлумачення, оскільки кожен окремий інтерпретатор, як правило, має власний хід міркувань і аргументацію, проте йому належить дійти тих висновків, яких уже раніше дійшов він або інший інтерпретатор щодо тієї самої чи аналогічної норми.

³ Аналогічна норма міститься, наприклад, у ч. 3 ст. 100 Конституції Греції щодо рішень Вищого спеціального суду Греції.

практиці Конституційного Суду РФ. Так, на зміну оприлюдненій ним наприкінці 90-х років минулого століття правовій позиції на користь забезпечення змагальності у кримінальному процесі (заборона повернення справи на додаткове розслідування, заборона повороту на гірше в порядку нагляду) згодом була задекларована протилежна установка в такому процесі (можливість повернення справи на додаткове розслідування, можливість повороту на гірше в порядку нагляду).

Разом з цим тут слід зробити уточнення: існує низка випадків, коли відхід від власного, раніше отриманого, інтерпретаційного висновку уявляється обґрунтованим, але це вже буде динамічним тлумаченням. Так, із різних причин Верховний суд США протягом 1946–1992 рр. вдавався до ревізуючого тлумачення (*overruling interpretation*) щонайменше 154 рази¹, а Європейський суд за історію свого існування – 22 рази²;

б) як одноманітність у тлумаченні суб'єкта, який користується чужим, однак авторитетним, досвідом. Цей зріз засади одноманітності належить загалом до офіційної інтерпретації, адже при неофіційному тлумаченні кожен інтерпретатор немов сам собі авторитет. На цій підставі одним із завдань суб'єктів офіційної інтерпретаційної діяльності є встановлення єдиного та стабільного розуміння змісту правових норм. Наприклад, головне призначення Суду ЄС, на думку деяких учених, полягає в забезпеченні одноманітної інтерпретації та застосуванні права Європейських співтовариств у тому вигляді, як воно закріплене в засновницьких актах [29, с. 153]: у ст. 220 Договору, що засновує Європейське співтовариство, міститься положення, відповідно до якого Суд Правосуддя і Суд Першої Інстанції, кожен у межах своєї юрисдикції, забезпечують збереження одноманітності права Співтовариства при тлумаченні та застосуванні цього Договору [30, с. 75].

Наступним аспектом справедливості, що слід розглянути в цій статті, є *змістовна справедливість*, за допомогою якої можна з'ясувати, що ж конкретно належить кожному як учаснику суспільних відносин. Тобто її головне положення можна сформулювати через вимогу віддати кожному належне. Змістовна справедливість вимагає, зокрема, співмірності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню, установлення та диференціювання публічно-правових обмежень залежно від конкретних обставин, що обумовлюють їх запровадження [24, с. 52, 53]. Прикладом цього аспекту справедливості є Рішення КСУ у справі про призначення судом більш м'якого покарання [25], в якому на підставі відсутності рівного підходу до осіб, які вчинили злочин, визнано неконституційність зазначеного положення Кримінального кодексу, оскільки менш м'яке покарання може призначатися не лише особам, які вчинили особливо тяжкий, тяжкий або злочин середньої тяжкості, а й тим, хто скоїв злочин невеликої тяж-

---

¹ Серед його причин називають такі: неефективність попереднього тлумачення; неясність попереднього тлумачення чи його неузгодженість з іншими; його помилковість; погане обґрунтування попереднього рішення; зміни в суспільному житті країни; розвиток законодавства більшості штатів; еволюція законодавства більшості розвинених країн; балансування інтересів.

² Причинами динамічного тлумачення у практиці ЄСПЛ, які він сам оголосив при перетлумаченні, є: недоліки попереднього рішення та його неправильні наслідки; неузгодженість попередньої судової практики; перевантаженість Суду однотипними скаргами; розвиток судової практики в державі-відповідачі; зміни в національному правопорядку держав – членів РЄ; розвиток практики держав поза межами РЄ; розвиток міжнародного права та права міжнародних організацій (див. детальніше: [28, с. 154, 146, 148–149, 170, 172]).

кості. Ілюстрацією до змістовного аспекту справедливості також є рішення Європейського суду справедливості в справі щодо «туризму добробуту», відповідно до якого країни-члени ЄС можуть призупиняти соціальні виплати особам з інших країн, якщо вони пропрацювали певний період у цій державі, але потім стали безробітними і перебували у цьому статусі протягом 6 місяців.

І останній аспект справедливості — *процедурний* — можна визначити як дотримання процедурних правил, що спрямовані на забезпечення справедливості результату тієї чи іншої дії незалежно від інших обставин [24, с. 57]. Так, КСУ має цілий комплекс процесуальних можливостей, необхідних для отримання справедливого інтерпретаційного рішення, починаючи з особи судді як носія найкращих людських якостей і закінчуючи мониторингом громадської думки шляхом заслуховування позицій різних суб'єктів¹. Інакше кажучи, процедурна справедливість вказує на той процесуальний бік досягнення результату, що зображувався при розгляді формального та змістовного аспектів справедливості.

На думку Дж. Ролза, цей аспект справедливості можна поділити на абсолютну, неабсолютну та суто процедурну справедливість [31, с. 130–137].

Характерними рисами *абсолютної процедурної справедливості* є: 1) існування незалежного критерію того, що є чесним розподілом; цей критерій визначається окремо від процедури і перед нею; 2) можливість створення такої процедури, що запевне дасть бажаний наслідок; істотне тут те, що існує певна незалежна норма для визначення справедливого наслідку й процедури, що гарантує його досягнення. Тож, зрозуміло, що абсолютна процедурна справедливість рідкісна, якщо не неможлива [31, с. 132], у тому числі і при тлумаченні норм права.

У свою чергу, правила *неабсолютної процедурної справедливості* лише сприяють досягненню справедливого результату внаслідок дотримання процедури, проте не гарантують його [24, с. 58]. Неабсолютна процедурна справедливість дуже яскраво виявляється при тлумаченні норм права, оскільки інтерпретатор усвідомлює мету своєї діяльності, передбачає її результат, але недосконалість засобів пізнання не завжди дозволяє досягти цієї мети. Інакше кажучи, ті способи тлумачення і правила їх застосування, що вироблені теорією та практикою інтерпретації, не в усіх випадках здатні привести інтерпретатора до справедливих висновків.

Суто процедурна справедливість полягає в самій коректній або справедливій процедурі та не передбачає існування незалежного критерію для правильного результату. У цьому разі справедливим визнається будь-який результат, отриманий за умови додержання процедури. Проте це справедливість права, а не його тлумачення. На нашу думку, суто процедурна справедливість незастосовна при інтерпретаційній діяльності, оскільки визнання виключно справедливого процесу без мети отримання справедливого результату перетворює тлумачення на суто формалізовану діяльність, єдиною метою якої є забезпечення

¹ Зокрема, у Рішенні у справі щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 13.05.2015 № 4-рп/2015 були з'ясовані позиції Президента, Голови Верховного Суду, Пенсійного фонду, провідних наукових установ, а також Всеукраїнського громадського об'єднання «Комітет по захисту прав військовослужбовців та працівників Міністерства внутрішніх справ і Служби безпеки України “За справедливість”».

досконалої процедури. Крім того, у випадку справедливого тлумачення несправедливої норми не можна отримати справедливих результатів. Скажімо, певний нормативно-правовий акт створює умови, що сприятимуть затягуванню судового розгляду справи, чи встановлює нездійсненні правила перетину державного кордону і при цьому тлумачиться справедливо, очевидно, що не може мати справедливих наслідків свого застосовування.

Таким чином, з урахуванням наведеного вище, **принцип справедливості тлумачення норм права** можна визначити як засаду інтерпретаційної діяльності, згідно з якою відповідні норми права мають тлумачитися з урахуванням індивідуальності випадків та потреб конкретної людини, а також спираючись на уявлення про справедливість, сформовані у певний час у певному суспільстві, у результаті якої кожен має отримати належне.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Селлерз М.* Право, розум та емоції / М. Селлерз ; пер з англ. С. Максимова і Н. Сагохіної // Філософія права і загальна теорія права. — 2014. — № 1–2. — С. 209–228.
2. *Філософія права: навч. посіб.* / [О. Г. Данільян, Л. Д. Байрачна, С. І. Максимов та ін. ; за ред. О. Г. Данільяна]. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — 272 с.
3. *Радбрух Г.* Філософія права / Г. Радбрух ; пер. з нім. Є. Причепія, В. Приходько. — К. : Тандем, 2006. — 316 с.
4. *Луцький І. М.* Справедливість як філософсько-правова засада українського державотворення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / І. М. Луцький. — К., 2005. — 17 с.
5. *Тарасишина О. М.* Справедливість і толерантність у сучасному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. М. Тарасишина. — Одеса, 2008. — 19 с.
6. *Васильчук В. О.* Справедливість як категорія права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / В. О. Васильчук. — Львів, 2013. — 20 с.
7. *Краткий философский словарь* / [под ред. А. П. Алексеева]. — Изд. 2-е, перераб. и доп. — М. : Проспект, 2002. — 496 с.
8. *Новый энциклопедический словарь.* — М. : Больш. Рос. энцикл.: РИПОЛ классик, 2004. — 1456 с.
9. *Мишель А.* Идея государства. Критический опыт истории социальных и политических теорий во Франции со времени революции / А. Мишель. — М. : Издат. дом «Территория будущего», 2008. — 536 с.
10. *Надежин Г. Н.* Доктринальное толкование норм права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Надежин Георгий Николаевич. — Нижний Новгород, 2005. — 218 с.
11. *Бараташвили Д. Т.* Принципы официального юридического толкования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Бараташвили Давид Теймуразович. — Ярославль, 2005. — 181 с.
12. *Харт Х. Л. А.* Концепция права / Х. Л. А. Харт ; пер. з англ. Н. Комарової. — К. : Сфера, 1998. — 236 с.
13. *Ильин И. А.* Теория права и государства / И. А. Ильин / [под ред. и с предисл. В. А. Томсинова]. — М. : Зерцало, 2003. — 400 с.
14. *Словник.net.* Непредвзятость [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.slovnyk.net/index.php?swrd=%ED%E5%F3%EF%E5%F0%E5%E4%E6%E5%ED%E8%E9>
15. *Ожегов С. И.* Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова ; Рос. АН; Рос. фонд культуры. — М. : АЗЪ, 1995. — 928 с.

16. *Словник* синонімів Полюги. Безпристрасний [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://slovopedia.org.ua/31/53393/27402.html>
17. *Крысин Л. П.* Толковый словарь иноязычных слов / Л. П. Крысин. — М. : Эксмо, 2005. — 944 с.
18. *Гаврилов Д. А.* Правоприменительное толкование : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Гаврилов Дмитрий Анатольевич. — Волгоград, 2000. — 235 с.
19. *Циппеліус Р.* Філософія права : підручник / Р. Циппеліус ; пер. з нім. Є. М. Перепічя, Л. А. Ситниченко, С. В. Пролеєва. — К. : Тандем, 2000. — 300 с.
20. *Иеринг Р. фон.* Цель в праве. Избр. труды : в 2 т. : пер. с нем. / Р. фон Иеринг. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. — Т. 1. — С. 87–436.
21. *Бернхем В.* Вступ до права та правової системи США / В. Бернхем ; пер. з англ. — К. : Україна, 1999. — 554 с.
22. *Моул Н.* Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 6. Право на справедливое судебное разбирательство: прецеденты и комментарии / Н. Моул, К. Харби, Л. Б. Алексеева. — М. : Рос. акад. правосудия, 2001. — 143 с.
23. *Черданцев А. Ф.* Толкование права и договора : учеб. пособие для вузов / А. Ф. Черданцев. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 381 с.
24. *Погребняк С. П.* Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія / С. П. Погребняк. — Х. : Право, 2008. — 240 с.
25. *Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 № 15-рп/2004 //* Офіц. вісн. України. — 2004. — № 45. — Ст. 2975.
26. *Аренс Г.* Юридическая энциклопедия или органическое изложение науки о праве и государстве, на основании принципов этической философии права : пер. с нем. / Г. Арэнс. — М. : Тип. А. Семена, 1863. — 528 с.
27. *Рабінович П.* Конституція України як «живий інструмент» відображення та регулювання соціальних змін (у світлі практики вітчизняного конституційного судочинства) / П. Рабінович, В. Гончаров // Вісн. Акад. прав. наук України. — 2011. — № 2 (65). — С. 3–14.
28. *Гончаров В. В.* Офіційне тлумачення юридичних норм як засіб встановлення і трансформації їх змісту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Гончаров Володимир Вікторович. — Львів, 2012. — 228 с.
29. *Европейское право* : учеб. для вузов / С. В. Водолагин, Е. Ю. Козлов, А. А. Наку, Г. П. Толстопятенко и др. ; под общ. ред. Л. М. Энтина. — М. : Норма, 2000. — 720 с.
30. *Основи права Європейського Союзу* : нормат. матеріали / за заг. ред. М. В. Буроменського. — Х. : Яшма, 2005. — 236 с.
31. *Ролз Дж.* Теорія справедливості : пер. з англ. / Дж. Ролз. — К. : Основи, 2001. — 822 с.

Прийма С. В. Принцип справедливості тлумачення норм права

Анотація. У статті здійснена загальнотеоретична характеристика принципу справедливості тлумачення норм права як засади інтерпретаційної діяльності, згідно з якою норми права мають тлумачитися з урахуванням індивідуальності випадків та потреб конкретної людини, а також спираючись на уявлення про справедливість, сформовані у певний час у певному суспільстві, у результаті якої кожен має отримати належне. Наголошується, що справедливість є стрижневою категорією для усієї державно-правової сфери, про що свідчить її нерозривний зв'язок із правом, намагання влади спиратися на неї, закріплення її в конституційних нормах

багатьох країн тощо. У статті висловлена думка, що принцип справедливості є арбітром при тлумаченні інших принципів, який підтримує міру рівноваги правових цінностей і виступає критерієм у разі їх конфлікту. Також обґрунтовується, що принцип справедливості висуває низку вимог: неупередженості, урахування конкретності відносин та індивідуальності осіб, одноманітності. У контексті тлумачення права розглядаються формальний, змістовний і процедурний аспекти справедливості.

Ключові слова: справедливість, принцип інтерпретації права, тлумачення принципів, неупередженість, одноманітність.

Прийма С. В. Принцип справедливости толкования норм права

Аннотация. В статье осуществлена общетеоретическая характеристика принципа справедливости толкования норм права как основы интерпретационной деятельности, согласно которой нормы права должны толковаться с учетом индивидуальности случаев и потребностей конкретного человека, а также основываясь на представлениях о справедливости, сформированных в определенное время в определенном обществе, в результате которой каждый должен получить надлежащее. Подчеркивается, что справедливость является стержневой категорией для всей государственно-правовой сферы, о чем свидетельствуют ее неразрывная связь с правом, стремления власти опираться на нее, закрепление ее в конституционных нормах многих стран и т. д. В статье высказана мысль, что принцип справедливости является арбитром при толковании других принципов, который поддерживает равновесие правовых ценностей и выступает критерием при их конфликте. Также обосновывается, что принцип справедливости выдвигает ряд требований: непредвзятости, учета конкретности отношений и индивидуальности лиц, единообразия. В контексте толкования права рассматриваются формальный, содержательный и процедурный аспекты справедливости.

Ключевые слова: справедливость, принцип интерпретации права, толкование принципов, непредвзятость, единообразие.

Pryima S. Principle of Justice of Interpretation of Legal Rules

Summary. The article is devoted to the general theoretic characteristic of the principle of justice of legal interpretation that is the basis of interpretation activity, in accordance with which the legal rules must be interpreted, taking into account individuality of cases and needs of a concrete man, also founding on the ideas of justice, formed in certain time in certain society, so as everybody has to get that is carried out. It is emphasized that justice is a core category for the whole public law sphere that is testified by its inseparable connection with the law, aspirations of the government to lean on it, as well as its fixing in the constitutional norms of many countries etc. Principle of justice is considered in the article both as an arbiter which supports the balance of legal values while interpreting other principles and as a criterion whether conflict between these legal principles is pulled out. It is also grounded, that principle of justice postulate a number of requirements: impartiality, consideration of specification of relations and individuality of persons, uniformity.

Key words: justice, principle of interpretation of legal rules, interpretation of principles, impartiality, uniformity.